

Terdikné Takács Szilvia

„SZAVAK A HATÁRON”

A migráció nyelvi aspektusai

1. „Iskola a határon”

Számomra az utóbbi évek migrációs tendenciái nem csupán napihírt jelentenek. Hogy személyesen érintett vagyok a témában, az a körülményekből adódik. Az iskola, amelyet vezetek, a VIII. kerületben, az ún. kínai piac és a Baross utca közvetlen közelében van, így migráns családok könnyen ránk találnak és rendes felvételi eljárás kapcsán a gyerekek bekerülnek az iskolába, Noha eddig az iskolánk összetételére semmilyen hatással nem volt az országunkon 2015-16-ban átvonulók sokasága, nem mondhatom, hogy hatás nélkül múlt el. Rendkívül izgalmas, hogy az iskolánkban (egyébként legálisan itt tartózkodó) migráns diákok hogy reagáltak az európai és magyar kormányzati lépésekre, milyen párbeszéd alakult ki magyar és migráns diákok, tanárok és diákok között az újkori népvándorlással kapcsolatban. Ezekből az érzelmekkel telített és feszültséggel teljes diskurzusokból sok elemet felhasználtam előadásomhoz.

A migráns diákok részéről nagyjából háromféle, nem tisztán elváló, inkább egymásba vegyülő viszony fogalmazódik meg a témával kapcsolatban: egyrészt, mint „rendes migránsok”, akik végigjárták a legalizálás procedúráját, elhatárolódnak az illegálisan vándorlóktól, másrészt sajátos empátiával követik honfitársaik hányattatásait. Harmadrészt pedig úgy érzik, az ő sorsukra is hatással lehet ez a folyamat, elmondásuk szerint a politikai plakátkampányok hangvétele bizonytalanságot, félelmet kelt bennük.

Előadásomban azt vizsgálom, hogy az elmúlt két esztendő migrációs tendenciái milyen módon jelennek meg a közösségi nyelvhasználatban, a nyelv – tematikusan a migrációhoz köthető – elemei milyen vizont mutatnak az aktuálpolitikai jelenségekkel kapcsolatosan, hogyan keletkeznek, illetve értelmeződnek át az egyes szavak, kifejezések, különösen azok, amelyeknek a jelentését viszonylag normatívnak hittük.

2. A „határ” értelmezési szintjei

A HATÁR szót azért választottam kulcsfogalomnak mert a migrációs jelenség számos aspektusa a határ értelmezési szintjei köré rendezhető, vagy a határ fogalmával leírható.

- a) A politikai diskurzusban kulcsfogalommá vált a *határvédelem* konkrét idegenrendészeti értelemben (emellett szimbolikusan a nemzeti kultúra védelmével mosódik össze). Akár célország, akár tranzitország szempontból a határ védelme lett a közbeszéd egyik fő tárgya. Új fogalomként jelent meg a határőrizet kapcsán a *határvadász*-kiképzés. „Ha nem tudjuk megvédeni a magyar határt, Schengen elesett” – nyilatkozta a miniszterelnök¹.
- b) A sokösszetevős migrációs folyamat kiemelt állomása konkrétan is és szimbolikusan is a *határ átlépése* (a migráns számára az új élet kezdete, a cél- vagy tranzitország számára a felségterületére történő – sok esetben jogtalanul ítélt - behatolás).
- c) „*Hol a határ?*” – első megközelítés: hol van Európai Unió határa? A kérdés a dublini egyezmény értelmezése körül merült fel. A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal ugyan pontos tájékoztatást ad az egyezmény alkalmazásáról (<http://www.bmbah.hu>), amelynek erős leegyszerűsítése, tulajdonképpen média-interpretációja az, hogy a menekültügyi eljárást abban az országban kell lefolytatni, ahol a kérelmet benyújtó először az EU területére lép. A bizonytalansági faktorokon túl (hol lépett be, hol regisztrálták) a helyzetet a „biztonságos ország” fogalma tovább bonyolította. Mára végleg kérdésessé vált, és jogi viták sokaságát generálja, hogy hol van az Európai Unió határa – ebben a kérdéskörben („Ó, Európa hány határ...”²)
- d) „*Hol a határ?*” – második megközelítés: mi lehet az európai befogadóképesség határa? A nullkvótától a több milliós nagyságrendig változó az álláspontok mentén úgy tűnik, Európa is

¹ <http://pannonrtv.com/web2/?p=230358>

² József Attila: Ó, Európa hány határ...

két (vagy több) részre szakad. Talán szimbolikus, hogy ennek a konferenciának a záró napja a kvótanépszavazás vasárnapjára esik.

- e) „*Hol a határ?*” – harmadik megközelítés: hogyan egyensúlyozunk a humanitás és az egészséges racionalitás között? Hol a józan ész és a keresztényi magatartás határa? A politikai vezetők megnyilvánulásain túl komoly vizsgálatot érdemelne az egyház részéről megfogalmazott álláspontok látványos megosztottsága Ferenc pápától³ kezdve Bójte Csabán⁴ keresztül Balás Béla püspökig⁵. Szerkezetileg (retorikailag) az elutasítás és empátia viszonylatában értelmezhető a „ne a bajt hozzuk ide, hanem vigyük oda a segítséget” megnyilatkozás.
- f) A határral kapcsolatosan még egy érdekes társadalmi-nyelvi jelenség is felmerül. Jelentéstani törvényszerűség, hogy a szójelentésváltozás a konkrétól az elvont irányba halad. Esetünkben mintha mintha fordítva működne a dolog: a határ számunkra régóta inkább valami virtuális válaszvonalat jelent: kézzelfogható jeleinek nagy része eltűnt, a határátlépésről helyenként csak úgy értesülünk, hogy a telefonom átvált egy más szolgáltatóra. Újabban viszont a határ újra kézzelfogható jelekben konkretizálódik: cölöpökben, drótakadályokban, kerítésekben.
- g) A határ nyilvánvaló jele a kerítés: és nem csak a határ, nem csak a kerítés kap szimbolikus értelmet, hanem az is szimbólum, hogy az év szava Magyarországon a kerítés lett 2015-ben.
- h) Végül pedig: a határ szót találtam a leginkább kifejezőnek a migrációval kapcsolatos nyelvi jelenségek jellemzésére, ugyanis a korábban normatívnak tűnő jogi fogalmak, jelentések átalakulásának lehetünk tanúi, értelmezési dilemmák merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy ki a menekült, ki az illegális, mi a biztonságos ország, kerítés-e a kerítés, vagy éppen szárnyas kapu.

3. Tudta? kontra willkommenskultur

Az elmúlt két évben valamiféle szemiotikai tér alakult ki a migrációval kapcsolatos fogalmak szintjén, amelyben a MI és az ŐK, a HATÁR, a VÁNDORLÁS és HÁBORÚ fogalmi sajátosan interpretálódnak. A felülről konstruált üzenethalmaz a fogyasztó felé egyszerű üzenetekben ölt testet, így az alábbi modell nem annyira a valóság lenyomatának, mint inkább a tematizálás funkcióinak és céljainak felel meg.

³ <http://24.hu/kulfold/2016/05/28/ferenc-papa-a-migransok-nem-veszelyesek-ok-vannak-veszelyben/>

⁴ http://kereszteny.mandiner.hu/cikk/20160515_bojte_csaba_jezus_sem_enged_be_mindenkit_az_orzagaba

⁵ <http://kaposvarmost.hu/hirek/orszagos-hirek/2015/11/04/balas-bela-mar-latja-a-jovobeli-lefejezeseket.html>

A kultúrák találkozásának antropológiai sémái hagyományosan a **MI** és **ŐK** kategóriáival dolgoznak, ezek (bináris) oppozíciók:

MI	ŐK
Európa	Ázsia/Afrika
Az ígéret földje	átokföldje (szegénység, háború, üldöztetés)
keresztény	muzulmán

Ha Európát vagy az európai uniót MI-ként értelmezzük, folyamatosan érzékelhető volt ennek a kategóriának egy sajátos kettétagoltsága, ennek megfelelően értelmeződik Európa szemében a bevándorlók halmaza, alapvetően kétféle értelmezésben.

A humánus befogadó szempontjából a bevándorló üldözött, segítségre szoruló ember (ezt a perspektívát fejezi ki willkommenskultur fogalma. A bevándorlók „valódi menekültek” (még ha jogi értelemben nem is számítanak menekültnek), és ennek megfelelőek a folyamathoz rendelt képi megjelenítések is: karon ülő csecsemők, anyák, a hidegben tűz mellett gubbasztó, takarókba burkolózó emberek. Természetesen a médiaüzeneteken felül a mindannyiunk számára ismert tények támasztják alá ezt az álláspontot: a szíriai háború, a líbiai összeomlás, a vízhiány miatt prognosztizált humanitárius katasztrófák. Másik perspektívából nézve a bevándorlás veszélyforrás, önvédelemre kell berendezkedni, ebből a szempontból az ŐK kategóriája gazdasági (megélhetési) bevándorlókra, terroristákra, és igen kis mértékben menekültekre tagolódik. Erre a gondolatkörre épülnek a TUDTA?-plakátok, a népvándorlást veszélyként értelmező kommunikáció, vagy talán szofisztikáltabb megfogalmazásban a „mi vagyunk az indiánok”⁶ megnyilatkozás is. Ebben az összefüggésben a Nyugat elvesztette egészséges önvédelmi reflexeit, amellyel a visegrádi országok még rendelkeznek. A

⁶ Orbán Viktor Tusnádfürdői beszéde, 2016.

bevándorlás Európa számára mint támadás, hódítás, új honfoglalás jelenik meg, a magyarországi kormányzati kommunikációban kiemelt jelentőségű a háborús terminológia használata a folyamat megközelítésére: *megvédjük Magyarországot, ostrom alá vette Európa határait, elkezdődött Európa megszállása, az iszlám állam háborút hirdet Európa ellen* stb.

Ezt a kettétagoltságot érzékenyen fejezi ki az a tény, hogy Németországban 2015-ben az év szava a menekült⁷, Magyarországon a kerítés⁸. A szélsőséges monokulturalizmus és multikulturalizmus között számos esetben fogalmazódik meg köztes álláspont is, bár ezek többnyire nem a plakátháború és a hatalmi diskurzus felől érkeznek hozzánk. Az ambivalens helyzetet jól jelzi egy, az iskolánkban történt eset, amelynek a gyökere egyetlen mondat volt egy pedagógus szájából („aki menekül, az nem követelődik”), s amelynek következményeképpen diákok és pedagógusok egy csoportja rasszizmussal vádolta meg a tanárt. A dolog pikantériája, hogy ez a pedagógus nap mint nap ruhát és élelmiszert osztott az akkor a Keleti pályaudvaron állomásozó migránsoknak...

4. „Minek nevezzetek?”

Azzal párhuzamosan, ahogy a migrációval kapcsolatos európai álláspontok egyre élesebben feszültek egymásnak, a bevándorlók igyekezete arra irányult, hogy minél homogénebbnek mutakozzanak, vagyis azt a képet kellett Európa felé mutatniuk, hogy mindenki (politikai, vallási) üldözés elől menekül. A folyamat egy merkei nyilatkozatot követően abban csúcsosodott ki, hogy egy ideig mindenki szírnek vallotta magát.

Hogy nevezzük meg ezt a rendkívül heterogén csoportot? Ez kezdettől fogva komoly gondot jelentett a politikának és a médiának.

⁷ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20151211-a-menekultek-az-ev-szava-nemetorszagban.html>

⁸ www.e-nyelv.hu/2016-01-10/az-ev-szavai-2015-2/

Már 2015 tavaszán feltűnő volt a *menekült* szó értelmezési káosza. Eltartott egy-két hétig, amíg a menekültből *menekülő*, *menedékkérő* vagy *migráns* lett, vagyis a normatív, jogi terminológia alkalmazhatósága kérdéssé vált. Ennek ellenére a szóösszetételekben makacsul tartja magát – ma is - menekült előtag: *menekültáradat*, *menekültválság*, *menekültábor*, *menekülthullám*, *menekülthelyzet*, *menekültkvóta*, noha egy biztos, hogy Magyarországon nem lehetett jelentős számban menekültekről beszélni, mert az országon átmenők között gyakorlatilag alig egy-kettő kapott menekültstátuszt.

Az európai unióban létezik egy világos jogi rendszer: a magyar idegenrendészeti szabályozás ehhez illeszkedik. A legális státuszok a *menekült*, *hontalan*, *oltalmazott*, *menedékes*, *bevándorolt*, *letelepedett*, *a szabad mozgás jogát gyakorolja*. Alapvetően két olyan szituáció létezik, amelyben az itt tartózkodáshoz nem tartozik státusz: a már regisztrált, de még döntésre váró, valamint az illegálisan itt tartózkodó. Ez utóbbi kategória mosódott össze a legalizált menekültstátusszal. A *menekült* szó fogalmi határai kezdtek kérdéssé válni: a jogrendben egy megkapott státuszt jelent, mégis az egyelőre státusz nélküli, de jogosultnak feltételezett bevándorlókkal kapcsolatosan kezdték egyre szélesebb körben alkalmazni.

Kézenfekvőnek tűnt tehát, hogy a „kényelmes” *migránssal* helyettesítsük, ami ugyan nem jogi kategória, de jól működik a szóalkotások szempontjából, a jelentése sok mindent elbír, viszonylag semleges, ráadásul polkorrektnek mondható. Csakhogy éppen ez a túlságosan széles jelentéskör lehet a zavaró, hiszen migráns az itt élő angol üzletember is, sőt, bizonyos megközelítésben én magam is.

Új szavak kezdtek terjedni pl. a *menekülő* kifejezés, ami kifejezi a nem rendezett státuszt, az átmenetiséget, az ideiglenes állapotot. Ezen kívül még életképesnek mutatkozott a *menedékkérő*. Nyelvileg viszont egyik sem produktív, szóösszetételekben nem működik, nem behelyettesíthető.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az idegenrendészeti státuszok nagy része nem erre a helyzetre született, és működőképes jogi fogalom a mai napig nem keletkezett az „úton lévőkre”. Körülírásokkal annál gyakrabban találkozunk: *a jövevények, a hozzánk érkezők, a tömegesen Európa felé tartók*, s úgy tűnik, a helyzet nyelvi rendezése legalább olyan bonyolult, mint a politikai.

5. Bibliai képzetek

Úgy tűnik, mintha a szekularizált Európa a migráció kapcsán felfedezte volna a bibliai arctípusokat. A jelenséggel kapcsolatos megnyilatkozásokban ugyanis feltűnően sok a biblikus asszociáció. Internetes blogokon, de az itteni előadások egyikében is elhangzott a migrációra alkalmazott bibliai idézet: *Bizony, bizony, mondom néktek: aki nem az ajtón megy be a juhok aklába, hanem másfelől hatol be, az tolvaj és rabló; de aki az ajtón megy be, az a juhok pásztora* (Ján 10,1). A másik oldalról pedig az irgalmas szamaritánus⁹ példája ad erkölcsi útmutatást, aki mellett az igazhitűek segítségnyújtás nélkül elmennek.

A közbeszédben, a médiában, a politikai kommunikációban apokaliptikus méretekben jelenik meg a vándorlók nagyságrendje. A jelenség interpretálása az ószövetségi tíz csapás képzetét kelti: *sáskahad*¹⁰ lepte el Európát, az *invázió, lavina, (menekült)hullám, és (menekült) áradat, (ember)tömeg*, a plakátokon megjelenő *minden 12. másodpercben érkezik egy illegális bevándorló Európába*-figyelmeztetés párhuzamba állítható az embertömegek vándorlását ábrázoló fotókkal.

⁹ <http://www.evangelikus.hu/cikk/az-irgalmas-samarit%C3%A1nus-migr%C3%A1nsok-k%C3%B6z%C3%B6tt>

¹⁰ <https://kuruc.info/r/1/166009/>

Nehéz elkerülni a magától adódó bibliai párhuzamot a zsidók vándorlásáról az ígért földjére¹¹. A bibliai mintázatot erősíti az a tény, hogy a gyalogos vándorlás ilyen méreteken talán kevéssé ismert kép a XX-XXI. századi ember szemében. Most mintha évszázadokat léptünk volna vissza az időben: az exodus újkori olvasatával szembesülünk, csupán a Kánaán nem bizonyul valóságosnak.

6. Nem kerítés, hanem szárnyas kapu

A határ egyik legnyilvánvalóbb, konkrét megjelenése a kerítés (mint jeltárgy) sokrétű asszociációt és szimbolikus értelmezési lehetőséget hordoz.

A magyarországi kerítésépítéssel kapcsolatos első európai megnyilvánulások éppen a negatív asszociációkat vetették fel, de érdemes figyelni arra, hogy gyakran mintha nem maga a kerítés *ténye*, hanem a megnevezése jelentené a problémát. Mindannyian emlékszünk az osztrák belügyminiszter megnyilvánulására, hogy „ez nem kerítés, hanem szárnyas kapu”. Hasonlóképpen a *GYODA* (gyorstelepítésű drótakadály) mintha orwelli képzeteket keltene: az újbeszél nyelviműködésének leírásában utal rá Orwell, hogy a mozaikszókban a név jelentése összeszűkül, leválik róla minden asszociáció. Így tehát a semleges (?) kerítéstől egyik irányba az eufemisztikus *szárnyas kapu*, *műszaki biztosítás* és a *GYODA* helyezkedik el, a másik irányba a *pengésdrót* és a *vasfüggöny*. A *kerítés* és a kerítés-funkciót ellátó egyéb képződmények elnevezése, mint látjuk, rendkívül érzékeny kérdés, legalább annyira, mint a 4. pontban tárgyalt *migráns-menekült-menekülő-menedékkérő* probléma.

¹¹ http://hvg.hu/nagyitas/20150905_Ejfelkor_elindultak_a_migransok_buszai

7. Szavak és jelentések a migráció körül

A migráció kérdésköre a mai magyar közbeszéd egyik legfőbb témahalmazát alkotja. A Tinta könyvkiadó 2015-ös szavazásán az alábbi eredmény született:

A migrációs jelenséggel összefüggő szókészlet komoly átalakuláson megy keresztül, ez a folyamat nem ért véget. Ezért gondolom, hogy ezek a szavak, kifejezések a „határon” vannak. Változik a jelentésük, jelentésárnyalatuk, a konnotációik, a hozzájuk fűződő asszociációk. A jelentésbővülés (*menekült*) a jelentésszűkülés (*migráns*), az új szavak, kifejezések bekerülése a nyelvbe (*határvadász, tranzitória, gyoda, menekültipar, menekültsimogatás, menekültkvóta, kvótareferendum, demokráciaexport, műszaki határzár, migró, no-go zóna, menekülő, menedékkérő, megélhetési bevándorló, pengésdrót*), az eufemizálás (*szárnyas kapu*), az absztrakció helyett a konkretizálódás (*határ=kerítés*), a szóhangulat-változás (*willkommenskultur*), a normatív fogalmak érzelmi telítődése (*bevándorló*) mind ennek a társadalmi jelenségnek a nyelvi lenyomatai.

Források:

A menekültek az év szava Németországban. <http://www.origo.hu>

A migráns, a kerítés és a szelfibot lettek az év szavai. <http://index.hu>

Az év szavai, 2015. - e-nyelv.hu . www.e-nyelv.hu

Az irgalmas szamaritánus a migránsok között. <http://www.evangelikus.hu>

Balás Béla már látja a jövőbeli lefejezéseket. <http://kaposvarmost.hu>

Éjjeli indulás az ígéret földjére. <http://hvg.hu>

Ferenc pápa: a migránsok nem veszélyesek, ők vannak veszélyben. <http://24.hu>

Gyalog indult el Belgrádból a sáskahad egy része a horvát határ felé. <https://kuruc.info/r/1/166009/>

Ha nem tudjuk megvédeni a magyar határt, Schengen elesett. <http://pannonrtv.com>

Jézus sem enged be mindenkit az országába (interjú Bőjte Csabával). <http://keresztény.mandiner.hu>

Tájékoztató a dublini eljárásról. <http://www.bmbah.hu>